

Jordi Corominas

ENTRE ELS DÉUS
I EL NO-RES

RELIGIONS, ESPIRITUALITATS, ATEISMES

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL
Plaça del Nord, 4
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció ASSAIG, 76

Primera edició GENER DEL 2023

Segona edició JUNY DEL 2024

Direcció editorial IGNASI MORETA
Producció editorial MARIA CALLÍS
Assistents de producció BRUNO CANO, MARINA CLAVERIA,
CLARA ESTRADA, MIREIA GALOFRÉ,
ANGELIKA KISS, CLÀUDIA JOSÉ RIERA,
JÚLIA RIERA

Disseny de la coberta FRANCESC MORETA
Fotografia de la coberta ÀLEX TODÓ PLASENCIA
(Monestir de Sant Pere de la Portella,
el Berguedà)

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, S. A.

© 2024 JORDI COROMINAS ESCUDÉ
pel text

© 2024 FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U.
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 10823-2024
ISBN 978-84-10188-42-6

RESERVATS TOTS ELS DRETS

*A la Judit, el Florentino, el Ramon, el Pere, el Pego, la Carmen,
el Quim, el Jordi, la Marielos, l'Ana, l'Albert, la Mertxe, el
Jorge, l'Alberto, la Clara, el Willy, el Toño, el José María,
la Marga, la Núria, la Marta, la María, l'Òscar, la Roser,
el Toni, el Didac, el John, la Rose, el Salva, l'Alí, la Pilar,
el Llorenç, el Joan Albert, el Carles, el Ferran, el Fidel, la
Gabriela i a tots els amics i amigues, vius i morts, de lluny i de
prop, d'abans i d'ara, amb els quals mantinc aquesta conversa.*

*Miro per totes bandes i no veig sinó obscuritat.
La natura no m'ofereix res que no sigui
matèria de dubte i d'inquietud.
¿Què he de fer? ¿He de creure que no soc res?
¿He de creure que soc Déu?*

BLAISE PASCAL

*En el fons del meu cor no em sento humil si no és davant les
vides més pobres o davant les grans aventures de l'esperit.*

ALBERT CAMUS

ÍNDIX

PREFACI A LA SEGONA EDICIÓ	21
1 La pregunta inscrita en el nostre ésser	22
2 Novetats	23
3 Nous pensadors i textos	24
4 Les paraules són importants	25
5 Avantatges i límits dels mapamundis	26
6 Com cal llegir el llibre i els textos	27
7 Traduccions de la llengua original al català	27
8 Agraïments	28
PRESENTACIÓ	31
I L'ORIGEN DE LES CREENCES	37
1 Sempre estem embarcats	37
2 El problema del terme <i>creença</i>	39
3 El problema del terme <i>religió</i>	40
4 L'estratègia fenomenològica	43
5 Els actes humans com a sorgiment de coses	45
6 El sorgiment: l'estranyesa, el misteri, la sorpresa	47
7 Espiritualitat, <i>deslligació</i> i <i>relligació</i>	50
<i>a</i> La <i>relligació</i> i les seves plasmacions	51
<i>b</i> La història i la veritat de les quatre vies	53
<i>c</i> La <i>deslligació</i>	54
8 Opció, creença, fe	55

II	¿QUÈ ÉS EL MITE?	59
1	Etimologia	59
2	Origen	60
3	El símbol	61
	<i>a</i> El símbol i el misteri	61
	<i>b</i> El símbol i la idolatria	62
4	Mite i ritu	63
5	Funció del mite	64
6	Mite i logos	65
	<i>a</i> La superació del mite	65
	<i>b</i> La superació de la raó	66
	<i>c</i> L'oposició sagrat-profà	67
	<i>d</i> El perill del totalitarisme	68
7	La <i>logomítica</i>	69
	<i>a</i> La imbricació del mite i el logos	69
	<i>b</i> El mite com una via més de la raó humana	70
8	La interpretació il·lustrada i la romàntica	71
9	Mite, història i modernitat	72
10	Quatre grans mites gegants	73
III	¿QUÈ ÉS RELIGIÓ I QUÈ ÉS ATEISME?	77
1	Espiritualitat, mística i religió	78
2	Definició de religió	79
3	Cultura i creences religioses i atees	83
4	La <i>relligació</i> , la religió i l'ateisme	84
5	Raó vital i creences últimes	86
	<i>a</i> Les vies de la raó humana	86
	<i>b</i> La veritat racional de les religions	87
6	Màgia i religió	88
7	Ciència i religió	90
	<i>a</i> Creacionisme científic i nou ateisme	93
	<i>b</i> Ciència i credulitat	96
	<i>c</i> Credulitat i poder	100
8	Vida humana i creences	101
9	L'ambigüïtat constitutiva de les religions i de la seva institucionalització	103

10	Ateisme, increença i no-religió	104
11	Ètica i creences	107
	<i>a</i> Diferència entre ètica i creences	108
	<i>b</i> Ètica mundialitzada	109
	<i>c</i> Regla d'or	110
	<i>d</i> Raó ètica	111
	<i>e</i> Compassió, deliberació, responsabilitat i prudència	113
	<i>f</i> Obediència i desobediència	115
IV	APROXIMACIONS TEÒRIQUES	
	ALS MITES I LES CREENCES	119
1	Les ciències de l'ateisme	119
	<i>a</i> Sociologia i antropologia de l'ateisme i la «no-religió»	121
	Fonamentalisme ateu	121
	Religiositat tova i <i>wokisme</i>	124
	<i>b</i> Psicologia de l'ateisme	126
2	Les ciències de la religió	130
3	Models d'interpretació fenomenològica	131
	<i>a</i> Fenomenologia religiosa	131
	<i>b</i> Fenomenologia filosòfica	132
4	Models d'interpretació analítica	133
5	Models d'interpretació hermenèutica	134
6	Models d'interpretació antropològica	135
	<i>a</i> Ludwig Feuerbach (1804-1872)	135
	<i>b</i> Claude Lévi-Strauss (1908-2009)	135
	<i>c</i> René Girard (1923-2015)	136
7	Models d'interpretació psicològica	137
	<i>a</i> La psicoanàlisi de Sigmund Freud (1856-1939)	137
	<i>b</i> Carl Gustav Jung (1875-1961)	138
	<i>c</i> La psicologia humanista (1950-...)	139
8	Models d'interpretació social	139
	<i>a</i> Karl Marx (1818-1883)	139
	<i>b</i> Émile Durkheim (1858-1917)	141
	<i>c</i> Max Weber (1864-1920)	141
	<i>d</i> Bronisław Malinowski (1884-1942)	146
9	Models d'interpretació filosòfica	146

<i>a</i> Immanuel Kant (1724-1804)	147
<i>b</i> G. W. F. Hegel (1770-1831)	150
<i>c</i> Friedrich Nietzsche (1844-1900)	154
<i>d</i> L'escola de Frankfurt (1920-...)	155
10 Nous models d'interpretació científica	157
11 La parcialitat de totes les aproximacions	159

V MITES I RELIGIONS ANIMISTES, XAMÀNICS I ÈTNICS	161
1 La religió en el paleolític (3 000 000-9000 aC)	163
<i>a</i> Sepultures	165
<i>b</i> Pintures rupestres	167
2 Venus neolítiques	168
3 Culte a la terra i temps cíclic	169
4 Xamanisme	169
5 Tòtems i tabús	171
6 Ritus de pas	173
7 La llei cosmo-moral	173
8 Ritus sacrificials	175
9 Culte a la terra	176
10 Culte als avantpassats	177
11 La religió indoeuropea	177

VI MITES I RELIGIONS DE L'ÀSIA OCCIDENTAL	179
1 Mesopotàmia	179
<i>a</i> El rei-sacerdot	179
<i>b</i> Primer monacat	180
<i>c</i> Hammurabi	181
<i>d</i> <i>Enuma elish</i> . Mite de la creació	182
<i>e</i> Poder religiós i poder imperial	183
<i>f</i> Renovació de la natura i de l'ordre imperial	186
<i>g</i> L'ordre còsmic	186
<i>h</i> <i>Epopeia de Gilgamesh</i>	187
<i>i</i> <i>Teodicea babilònica</i>	188
2 Egipte	190
<i>a</i> Cosmoteisme i monoteisme	190

	<i>b</i> Horus i Set. El mite fundacional	192
	<i>c</i> <i>Ma'at</i> . La clau de volta	194
	<i>d</i> El tribunal d'ultratomba i la responsabilitat	197
	<i>e</i> Monoteisme egipci (1352-1338 aC)	199
3	Pèrsia	200
	<i>a</i> El zoroastrisme	200
	<i>b</i> El maniqueisme	201
VII MITES I RELIGIONS DE L'ÍNDIA		203
1	Els Vedes	203
	<i>a</i> Els primers Vedes	204
	<i>b</i> Déus vèdics	205
2	La via sacrificial: els bramans	205
3	La roda infernal de les reencarnacions: les Upanishads	206
4	L'alliberament pel coneixement: la filosofia <i>samkhya</i> , <i>advaita</i> i <i>lokyata</i>	207
5	L'alliberament per la devoció i el ritu: la religió popular de l'Índia	209
6	L'alliberament per l'ascesi: el ioga	210
7	L'alliberament per l'ascesi i la no-violència: el jainisme	213
8	L'acceptació del destí: el moviment <i>ajivika</i>	214
9	L'alliberament mitjançant una acció sense desig: el budisme	214
	<i>a</i> L'alliberament del desig	215
	<i>b</i> El budisme popular	216
	<i>c</i> Els tres grans corrents budistes	217
	<i>d</i> El budisme tibetà	219
10	L'alliberament per la renúncia dels resultats de l'acció: la <i>Bhagavad-gita</i>	221
VIII MITES I RELIGIONS DE L'ÀSIA ORIENTAL		223
1	<i>Dao</i>	224
	<i>a</i> Escrits daoistes	225
	<i>b</i> <i>Wu-wei</i> , no actius	226
	<i>c</i> Crítica de la intel·ligència i els sentits	228
	<i>d</i> Meditació i serenitat	228

	<i>e</i> Política	230
	<i>f</i> <i>Daojiao</i>	231
2	Confuci	232
3	Budisme zen	234
4	Xintoisme	237
IX MITES I RELIGIONS GRECOROMANS		239
1	La religió grega	239
	<i>a</i> Poetes i rapsodes	239
	<i>b</i> Mite tràgic	240
	<i>c</i> Homer i Hesíode	241
	<i>d</i> Els déus olímpics	242
	<i>e</i> La mort i l'Hades	244
	<i>f</i> Oracles	245
2	Mites grecs fundacionals	246
	<i>a</i> El mite de Prometeu	246
	<i>b</i> El mite de les edats	247
	<i>c</i> El mite de Sísif	247
3	Cultes místics	248
	<i>a</i> Orfisme	249
	<i>b</i> Eleusis	249
	<i>c</i> Dionís	250
4	Primeres reflexions filosòfiques sobre la religió	251
5	La religió romana	252
	<i>a</i> Mitraisme	254
X MITES I RELIGIONS SEMITES		257
1	Judaisme	257
	<i>a</i> Èxode i monoteisme	257
	<i>b</i> Creació	259
	<i>c</i> Societat alternativa	259
	<i>d</i> La història i la llibertat	261
	<i>e</i> La veritat i la història	262
	<i>f</i> El regne de Déu	262
	<i>g</i> Diàspora	263
	<i>h</i> Sionisme	264

2	Islam	265
	<i>a</i> Orígens	266
	<i>b</i> La primera predicació de Muhàmmad	267
	<i>c</i> Hègira ('fugida')	270
	<i>d</i> Els pilars de l'islam	272
	<i>e</i> La successió	273
	<i>f</i> L'Alcorà	275
	<i>g</i> La xaria ('camí cap a l'abeurador')	277
3	Sufisme	279
4	Sikhisme	280
5	La fe bahá'í	281
XI	MITES I RELIGIÓ CRISTIANS	284
1	El context socioreligiós de Jesús	284
2	El projecte de Jesús	286
3	La no-violència	289
4	La crucifixió	290
5	Jesús com el rostre de Déu	294
6	El cristianisme dels primers segles	296
7	La Bíblia	297
8	El gir constantinià i la cristiandat	298
9	Tornar als orígens	301
XII	MITES I RELIGIONS LLATINOAMERICANS	305
1	Nahues	309
	<i>a</i> El déu Quetzalcoàtl	310
	<i>b</i> El Cinquè Sol i els sacrificis humans	311
	<i>c</i> <i>Tlamatinime</i> ('els que saben alguna cosa')	312
	<i>d</i> Presagis	315
	<i>e</i> Temps cíclic, temps històric	316
2	Maies	317
3	Inques	319
	<i>a</i> Inca. Fill del Sol	320
	<i>b</i> Sincretisme inca i noblesa	321
4	Mestissatge	322
	<i>a</i> Catolicisme popular	323

<i>b</i> La Mare de Déu de Guadalupe i la Santa Mort	324
<i>c</i> Religions afroamericanes	326
<i>d</i> Noves espiritualitats	327
<i>e</i> Neopentecostalisme	328
<i>f</i> La Terra sense Mal	329

XIII MITES I RELIGIONS

DE L'ÀFRICA SUBSAHARIANA 331

1 Religions tradicionals	337
<i>a</i> La importància de la comunitat	339
<i>b</i> La reialesa africana	340
<i>c</i> La unió del que és visible i el que és invisible	342
<i>d</i> Dones sacerdotesses	344
<i>e</i> Endevinació	344
<i>f</i> La força vital	346
<i>g</i> Ritus d'iniciació	347
<i>h</i> La importància dels ancestres i dels ancians	348
<i>i</i> Religions tradicionals i modernitat	350
2 Sufisme popular	350
<i>a</i> <i>Jinns</i> ('genis')	351
<i>b</i> Les confraries islàmiques	352
<i>c</i> El <i>maraboutage</i> ('exercici dels poders misteriosos')	355
3 Cristianisme africanitzat	357
<i>a</i> Esglésies catòliques i protestants	358
<i>b</i> Esglésies independents	359
<i>c</i> Esglésies pentecostals	361
4 Mites d'ahir i d'avui	363
<i>a</i> El so primordial i els <i>ilarikon</i>	363
<i>b</i> Entre el mite del retorn al passat i el del progrés	363

XIV MITES I CREENCES INDIFERENTS, AGNÒSTICS

I ATEUS	367
1 La noció d'ateisme	367
2 L'ateisme com una possibilitat universal	369
3 Ateisme hindú	373

4	Ateisme grec	374
	<i>a</i> La crítica de la religió tradicional	374
	<i>b</i> La por, la ignorància i el poder polític com a origen de la religió	375
	<i>c</i> El delictes d'impietat i la impietat dels déus	375
	<i>d</i> Ateisme materialista	376
	<i>e</i> Ateisme hedonista i epicuri	377
	<i>f</i> Ateisme cínic	379
5	Ateisme humanista	380
	<i>a</i> Ateisme marxista	381
	<i>b</i> Ateisme anarquista	382
	<i>c</i> Ateisme psicoanalític	384
	<i>d</i> Ateisme existencialista	387
	Albert Camus	388
	Milan Kundera	390
	<i>e</i> Ateisme nihilista actiu	392
	<i>f</i> Ateisme espiritual	393
	<i>g</i> Ateisme religiós	395
	<i>b</i> Ateisme de la humanitat corporal irreductible	396
6	Ateisme d'estat	400
	<i>a</i> Ateisme revolucionari milenarista	403
	<i>b</i> Ateisme nacionalista	405
7	Ateisme científic	406
	<i>a</i> Nou ateisme	406
	<i>b</i> Ateisme posthumanista	407
8	Ateisme antihumanista	409
	<i>a</i> Ateisme nihilista passiu	410
	Arthur Schopenhauer	410
	John Gray	411
	<i>b</i> Ateisme llibertí	412
9	Ateisme cristià	413
	<i>a</i> Ateus cristians	413
	<i>b</i> Cristians ateus	414
10	Agnosticisme	416
	<i>a</i> Oscar Wilde	418
	<i>b</i> Martin Heidegger	419
11	Indiferència	421

XV	EL FUTUR DELS MITES I LES CREENCES	424
1	La modernitat i el cientisme	424
2	Capitalisme global i postmodernitat	429
	<i>a</i> Postveritat i creences	431
	<i>b</i> De la secularització a la metamorfosi de les religions	433
	<i>c</i> Estat laic i religió	435
3	Les diferents vies <i>relligatives</i> en l'actualitat	436
4	La via atea	437
	<i>a</i> Ateisme d'estat i mil·lenarista	438
	<i>b</i> Ateisme humanista	439
	<i>c</i> Ateismes existencials i nihilistes	440
5	La via agnòstica	441
6	La via de la indiferència	442
7	La via religiosa	443
	<i>a</i> Transhumanisme i religió tecnocientífica	446
	<i>b</i> Hedonisme individual i religió líquida	450
	<i>c</i> Nacional-populisme i religió nacional	453
	<i>d</i> Ecologia i panteisme	454
8	<i>Relligació i deslligació</i>	459
	TEXTOS	465
1	«El camí dels camps», Martin Heidegger	467
2	«La relligació», Xavier Zubiri	471
3	«L'opció fonamental», James Fitzjames Stephen	474
4	«L'Home boig», Friedrich Nietzsche	475
5	«El símbol fa pensar», Paul Ricœur	477
6	«Mite i raó», Lluís Duch	479
7	«Religiosos sense saber-ho», Mircea Eliade	481
8	«El Nirvana», Raimon Panikkar	483
9	«Màgia i religió», Ralph Beals	484
10	«La llei dels tres estadis», Auguste Comte	487
11	«El Gran Inquisidor», Fiódor Dostoievski	488
12	«Allò que és místic», Ludwig Wittgenstein	492
13	«La religió com a projecció de l'home», Ludwig Feuerbach	495
14	«La religió com a il·lusió», Sigmund Freud	497

15	«La religió com a opi del poble», Karl Marx	499
16	«El <i>mana</i> », animisme	500
17	«Xamans i sacerdots», Ralph Beals	503
18	«Idealització del xamanisme», Josep Maria Fericgla	504
19	«Llei d'Hammurabi», rei Hammurabi	506
20	« <i>Epopeia de Gilgamesh</i> », rei Gilgamesh	510
21	«Confessió negativa», <i>Llibre de la sortida del dia</i>	512
22	«Saviesa egípcia», <i>Instruccions d'Amenemope</i>	513
23	«Esperit bo i esperit dolent», Zoroastre	515
24	«Budisme i hinduisme popular», Shantideva	516
25	« <i>Ioga-sutra</i> », Patañjali	519
26	«Respecte absolut per la vida i la terra», jainisme	521
27	«El budisme original», Siddharta Gautama	522
28	«La compassió infinita del <i>bodhisattva</i> », <i>Vajradhvaha-sutra</i>	526
29	«Renunciar als resultats de l'acció», <i>Bhagavad-gita</i>	529
30	« <i>Daodejing</i> », Laozi	531
31	«La importància dels ritus», Confuci	534
32	«La posició d'asseguts i el <i>koan</i> », budisme zen	536
33	«El sentiment tràgic», antiga Grècia	537
34	«L'Hades», Homer	538
35	«Iniciació als misteris», Carles Riba	540
36	«Els déus i la mort», Epicur	541
37	«La naturalesa de la fe monoteista», Emmanuel Levinas	543
38	«Sionisme i antisionisme», Judith Butler	545
39	«La universalitat sufí», Hallag, Ibn Arabí, Rumi	547
40	«La paràbola del fill pròdig», Lluç	550
41	«Teologia de la creu», Paul Ricœur	555
42	«Les primeres comunitats cristianes», Marc Minuci Fèlix	557
43	«Regla benedictina», Benet de Núrsia	563
44	«Tesis sobre les indulgències», Martí Luter	564
45	«Constitució pastoral ' <i>Gaudium et Spes</i> ', Església catòlica	566
46	«¿Encara ets cristià?», Francesc Torralba	569
47	«Memòries precolombines», nauhes, maies, inques	570

48	«Sacrificis humans», A. Caso, W. Conrad, F. Aguilar	573
49	«Diàleg de la flor i el cant», Miguel León-Portilla	575
50	«Tonantzin/Guadalupe», Octavio Paz	577
51	«Invocació a Déu i als ancestres», pigmeus i ioruba	578
52	«L'humanisme de l'islam», Seydi Diamil Niane	581
53	«Tornar el bitllet», Fiódor Dostoievski	582
54	«L'autèntic ateisme ateu», Michel Onfray	584
55	«La revolució religiosa francesa», Alexis de Tocqueville	585
56	«Del nou ídol», Friedrich Nietzsche	586
57	«La mort de l'home», Michel Foucault	587
58	«Viure com si Déu no existís», Dietrich Bonhoeffer	588
59	«El silenci», Florentino Pino	590
60	«L'eufòria perpètua», Pascual Bruckner	591
61	«Feminisme i religions contemporànies», Francisco Díez de Velasco	593
62	«Sintonitzar amb l'energia còsmica», Neus Pintat	597
63	«L'alternativa nacional-populista», Antonio González	598
64	«Lluitar amb el misteri», Miguel de Unamuno	602

BIBLIOGRAFIA GENERAL	605
----------------------	-----

BIBLIOGRAFIA CITADA	629
---------------------	-----

ÍNDEX ANALÍTIC	650
----------------	-----

PREFACI A LA SEGONA EDICIÓ

No creure és creure.

MIGUEL DE UNAMUNO

Ningú no pot construir-te el pont per on has de travessar el corrent de la vida. Ningú menys tu. Hi ha, sens dubte, innombrables camins i ponts i semideus que volen portar-te a través del riu; però només al preu de tu mateix: hauries de deixar-te en garantia i perdre't. En el món hi ha un sol camí que ningú llevat de tu pot recórrer.

FRIEDRICH NIETZSCHE

AQUESTA SEGONA EDICIÓ està motivada per la voluntat de prendre'm seriosament el diàleg suscitat amb una bona colla de persones arran de la publicació d'ENTRE ELS DÉUS I EL NO-RES. Jo mateix, tot just publicat el llibre, em vaig anar plantejant objeccions i qüestions. Alguns m'hi han assenyalat llacunes i errades, o m'han fet notar que algunes fonts i textos citats no eren prou fiables; d'altres m'han fet arribar preguntes i crítiques, o m'hi han subratllat mancances. Com que m'he atrevit molt alegrement a introduir-me en algunes disciplines, religions i creences en les quals soc poc versat, aquests comentaris eren ben esperables i són, sens dubte, el millor regal que em podien fer. A tots els que me n'han fet

arribar, els agraeixo moltíssim l'ajuda. M'han fet aprendre coses que desconeixia i m'han provocat una profunda satisfacció intel·lectual i emocional, perquè finalment de les creences últimes només en podem parlar de cor a cor.

I LA PREGUNTA INSCRITA EN EL NOSTRE ÉSSER

ENTRE ELS DÉUS I EL NO-RES dibuixa un espai immens de possibles creences, però pròpiament només tracta una qüestió: ¿en què creiem realment? Canvien les respostes, però la qüestió de les creences últimes reapareix en cada generació i moment històric. És una qüestió que no es podrà tancar mai i que, com a màxim, com en tota mena de problemes, podem intentar bandejar, ajornar o reprimir. Tanmateix, per més que l'arraconem, mentre siguem humans sempre ressorgirà d'una manera o altra. La pregunta pel sentit o no-sentit de la pròpia existència pot provenir d'una condició miserable: «¿Per què he nascut pobre i em tracten malament? ¿Què he fet per merèixer-m'ho?» També pot néixer d'un problema ètic: «¿Què he de fer? ¿Segueixo la divisa de “cadascú a casa seva i Déu a la de tots?”» Pot disparar-la una crisi vital: «¿Què en faig, de la meua vida?» També pot originar-la el fet que tot un plegat les coses vagin maldades (malalties, fracassos, dols, trencaments...), o simplement pot ser fruit de la curiositat intel·lectual. Sigui com sigui, i tant si alguna circumstància fa aflorar la pregunta com si no, per tothom és un problema ben real que obeeix al fet que som animals oberts a la realitat. A més a més, és un problema amb moltes solucions, amb freqüència antagoniques i que poden arribar a tenir un grau de raonabilitat semblant. Podem, no cal dir-

ho, contestar la pregunta en positiu i en negatiu, foragitar-la o encarar-nos-hi de ple, però no tenim escapatòria: la vida que fem cadascú n'és, per obra o per omisió, la resposta.

II NOVETATS

La primera novetat és la introducció d'un apartat dedicat a les ciències aplicades a l'estudi de l'ateisme i de la «incredença», «no-religió» o «no-creença», fent especial èmfasi en el fonamentalisme ateu i l'anomenat *wokisme*. Durant tot el segle xx les ciències gairebé només es van aplicar a la religió; no és fins a partir d'aquest segle que s'han començat a aplicar a totes les creences. A Europa això té molt a veure amb l'aparició del que alguns autors anomenen «la generació postcristiana» (els nascuts a partir del 2000) i amb el fet que en alguns països europeus ja són dominants els que es defineixen com a «no-religiosos».

La segona novetat és una reflexió sobre la diferència entre moral i religió. Es pot ser religiós i completament immoral i es pot ser ateu i exquisidament ètic. Calia intentar explicar la irreductibilitat de l'ètica a les creences i remarcar que l'obediència, sovint amb conseqüències funestes, és fins avui dia la virtut moral més viscuda.

La tercera és un aclariment sobre l'auge actual del creacionisme científic i sobre què comparteix amb el seu pol oposat, el nou ateisme, el cientisme i la pseudociència. Alhora, però, s'intenta justificar que la ciència, l'esperit científic lliure del cientisme, no és completament neutral respecte a les creences: afavoreix l'esperit crític contra la credulitat (reducció de les creences a contes de fades) i el pensament dogmàtic.

La quarta és un comentari sobre el règim de postveritats en què vivim i les creences que empara. En algunes presentacions s'ha debatut sobre les creences «negacionistes» (la negació de determinades realitats o fets històrics), i com que són sostingudes per milions de persones m'ha semblat prou important parlar-ne.

I la cinquena i més imprescindible és la redacció de dos capítols nous (un dedicat als mites i les religions llatino-americanes i un altre als mites i les religions subsaharianes) i la reescriptura de l'apartat dedicat a Egipte, ja que Josep Cervelló Autuori m'ha fet veure que en les últimes dècades s'ha produït una autèntica revolució en l'egiptologia i que moltes de les fonts que havia tingut en compte ara estan desfasades.

III NOUS PENSADORS I TEXTOS

Atenent als suggeriments de diversos lectors, he introduït tota una sèrie d'autors que marquen decisivament el nostre temps: Immanuel Kant i la seva fonamentació de Déu en la moral; G. W. F. Hegel i el mite del progrés i la raó d'Estat; Max Horkheimer i el seu anhel de Déu; Max Weber i la importància que dona a les creences en el canvi social; Ronald Dworkin i l'especificitat del seu ateisme religiós; Milan Kundera i el seu ateisme desenmascarador del poder i de totes les il·lusions; Robert Antelme i la seva defensa atea irreductible de la dignitat humana, i finalment un text de Fiódor Dostoievski, «La llegenda del Gran Inquisidor», que retrata la perversió del poder religiós i com els homes s'hi sotmeten de grat per sostreure's del pes de la seva llibertat i responsabilitat.

IV LES PARAULES SÓN IMPORTANTS

La conversa i la discussió amb amics i coneguts, com ja anuncia la dedicatòria del principi, alimenta l'obra. Mirant d'atendre-les he introduït alguns aclariments sobre l'indiferentisme, el divertiment, la secularització, l'etnopsiquiatria, la intel·ligència artificial, el procés de «desencantament», el panteisme, la transcendència, la immanència, el cientisme, la definició de religió, la mística quàntica i la utilització d'arguments cosmològics per defensar posicions tant atees com teistes; he precisat algunes qüestions sobre l'islam, tenint en compte sobretot la islamofòbia creixent arreu; he afinat algunes nocions, com les de «superstició», «sincretisme», «transhumanisme» i «posthumanisme»; he definit nous termes, com «multi-pertinença i doble pertinença religiosa», «deisme», «teisme», «no-teisme» «posteisme» i «anateisme»; he canviat denominacions com «Orient Llunyà» o «Pròxim Orient», pel biaix geogràfic que manifesten, i he intentat redefinir alguns mots clau, com el de «secta» o «increença», que avui no volen dir el mateix que fa unes dècades. Certament, les paraules que triem no són innocents: qui domina anomena. És per això que no hi ha cap discussió ni reflexió nominal que sigui fútil. Per orientar-nos i dialogar, és tan important anar dibuixant un mapa de les creences com anar polint els mots amb els quals l'esbossem. L'índex analític, que en aquesta segona edició també he ampliat, pot ajudar a veure i resseguir els matisos i les precisions de tot l'utilatge terminològic del llibre.

V AVANTATGES I LÍMITS DELS MAPAMUNDIS

Alguns lectors m'han dit que troben a faltar una descripció dels corrents cristians (catolicisme, protestantisme, ortodòxia, etc.); d'altres, dels corrents budistes i islàmics. Pensem, però, que alguns sociòlegs calculen que la humanitat ha viscut unes deu mil religions, i que en continuen vives unes quatre mil. Això sense comptar-ne les divisions i els corrents interns. A més, hauríem d'afegir-hi centenars o milers de creences «no-religioses» diferents (ateisme, agnosticisme, indiferència). La voluntat és descriure només els elements essencials d'algunes religions i creences, com qui fa l'esbós d'un mapamundi. Vivim, ens agradi o no, en un món global. Els mapamundis, siguin de geografia o de creences, ens serveixen per situar-nos mínimament, i sempre s'han de completar amb mapes i croquis més detallats quan volem orientar-nos per una muntanya o una ciutat. A la bibliografia general s'hi poden trobar orientacions una mica més precises per aprofundir en una creença determinada. Tanmateix, qui fa un mapamundi geogràfic tendeix a situar etnocèntricament el seu territori en el centre, i no només això: la cartografia actual dista molt de la realitat, per la impossibilitat gràfica de representar en un pla l'estructura geoide de la terra. Molt més difícil és encara, per no dir impossible, intentar donar compte mínimament de la realitat de les creences humanes sense cap mena de prejudici i sense la interferència de les nostres pròpies conviccions. Tota temptativa està sempre situada. Ens habiten molts pressupòsits que desconeixem i no podem saltar sobre la nostra ombra. Convido, doncs, el lector a posar en marxa el «sospitòmetre», que deia l'enyorat amic Joan Casañas,

perquè qualsevol plantejament, sigui quin sigui, sempre mostra com a mínim el biaix de qui el fa.

VI COM CAL LLEGIR EL LLIBRE I ELS TEXTOS

Els capítols dedicats a cada creença gaudeixen d'una certa autonomia. Això fa que es puguin llegir independentment i en qualsevol ordre. Tot i així, recomano que abans de tot es llegeixin els quatre primers capítols del llibre, que constitueixen la base i el marc de totes les creences. Així mateix, com que la selecció de textos del final del llibre ha estat pensada per il·lustrar determinades explicacions de cada creença, aconsello que el text sigui llegit a partir del capítol i l'apartat en què s'hi fa referència. Si es llegeixen primer els textos, a fi i efecte que es puguin contextualitzar fàcilment, en aquesta segona edició s'especifica, al final de cada text, el capítol i l'apartat al qual corresponen.

VII TRADUCCIONS DE LA LLENGUA ORIGINAL AL CATALÀ

Ignasi Moreta, director de l'editorial Fragmenta, i el seu equip s'han escarrassat a buscar traduccions directes del català dels textos proposats per mi al final del llibre. És una feina poc vistosa que demana molt de temps i paciència, però que és una bona contribució a la nostra cultura i que millora significativament la qualitat del llibre. Val a dir que m'han encomanat aquest deler i que s'ha fet una revisió exhaustiva de totes les traduccions, de manera que ara totes són una

traducció directa de la llengua original al català. Quan no s'ha trobat cap traducció catalana jo mateix n'he fet la traducció del castellà, el francès i l'anglès, i en les llengües que no domino he sol·licitat la col·laboració d'especialistes. Joan Ordi ha traduït Wittgenstein, Marx i Feuerbach de l'alemany; Lluís Feliu, el codi d'Hammurabi, el poema de Gilgamesh, la teologia babilònica i els consells de saviesa de l'accadi; Josep Cervelló Autuori, les *Instruccions d'Amenemope* i el *Llibre de la sortida del dia* de l'egipci; Halil Bárcena, poemes sufís de l'àrab i el farsi; Gonzalo Alonso Rodríguez de Segovia, *Zoroastre* de l'avèstic, *Shantideva*, *Vajradhvaja Sutra*, *Kularnava Tantra* del sànscrit, i fragments jainites del pràcrit, i Albert Nolla la posició d'asseguts i el *koan* del japonès.

VIII AGRAÏMENTS

Vull donar les gràcies a tots els traductors, per la feina completament desinteressada i per l'esforç que hi han posat. Les seves traduccions són autèntiques joies. També dono les gràcies a Adelina Millet, a Laia Villegas, a Elena Serra, a Òscar Pujol, a Llorenç Planes, a Lluís de la Heras, a Makiko Fukuda i a Agustí Alemany pels ànims i el cop de mà que m'han donat per trobar els traductors i les fonts originals dels textos.

Agraeixo moltíssim a l'egiptòleg Josep Cervelló Autuori, a part de la seva traducció de l'egipci, que m'hagi fet reescriure de dalt a baix l'apartat dedicat a la religió d'Egipte i me n'hagi proporcionat la bibliografia. Dono les gràcies, també, a la islamòloga Dolors Bramon, per l'amable revisió

del capítol dedicat a l'islam, i al sinòleg Joan Hernández Serret, pels correus i les observacions que m'ha fet arribar sobre el daoisme. Li he fet cas i he seguit el *pinyin*, el sistema de transcripció fonètica de l'escriptura xinesa a l'alfabet llatí, per escriure els mots daoistes.

Vull agrair a Enric Pera l'acollida en la seva família diolà, del Senegal, les converses i el guiatge per la Casamance; a l'antropòleg Jordi Tomàs, les correccions i els suggeriments del capítol XIII, «Mites i religions de l'Àfrica subsahariana», i a l'escriptor cubà Ramon Herrera, les del capítol XII, «Mites i religions llatinoamericans». Sense ells no m'hauria atrevit a escriure aquests nous capítols.

Als amics no sé ni com agrair-los tota la feïnada que han fet. La Gabriela Serra s'ha interessat molt pel llibre, n'ha fet una lectura minuciosa, m'ha plantejat qüestions i m'ha esperonat, amb profunditat i gràcia, durant les presentacions. El Joan Albert Vicens no ha parat de discutir amb mi, m'ha fet llimar algunes nocions i m'ha fet descobrir un autor imprescindible en el tema de les creences: Robert Antelme. El Salvador Grabulosa m'ha proveït de llibres i pensaments tot guiant-me per les muntanyes; el Carles Comas m'ha fet arribar els llibres que ha acabat d'escriure i m'ha servit d'inspiració en algunes de les meves reflexions; el Quim Cervera m'ha fet notar la manca de referències a un sociòleg de la religió tan important com M. Weber; l'Àngel González m'ha insistit que dediqui unes quantes pàgines a Hegel i Kant; el Xavier Garí m'ha enviat obres que m'interpel·len; la Maria Àngels Terrones, directora de la Biblioteca Comtat de Cerdanya, i el seu personal han tractat amb diligència totes les meves sol·licituds. El Joan Lladó, gran aficionat a l'astronomia i a la física, i el filòleg Ramon

Carraté, balsarenyencs com jo, han fet la feina, mai prou reconeguda i gairebé sempre anònima, de corregir, suggerir, llegir amb cura i assenyalar algunes errades de la primera edició. Tots ells tenen bona part de culpa de l'engreixament del llibre. Es pot ben dir que la filòloga, poeta i correctora de Fragmenta Maria Callís ha treballat de valent en aquesta segona edició. Els maldecaps que li he donat han posat a prova la seva perseverança. Gràcies!

No vull deixar passar l'ocasió d'agrair al director de l'editorial Fragmenta, Ignasi Moreta, al Ramon Bassas i a tot l'equip de redacció i de promoció de Fragmenta l'esforç, l'entusiasme, la comprensió i la disponibilitat per fer aquesta segona edició corregida, augmentada i millorada que complica molt la tasca editorial i que va contra les lleis de mercat i els hàbits de lectura actuals. S'ha de ser molt agosarat per publicar avui dia un llibre que depassi les dues-centes pàgines. La cura i la meticulositat de la primera edició de Fragmenta ha estat ressaltada per molts lectors, com ho proven les poquíssimes errades que s'hi van esmunyir, malgrat la complicació de l'estructura del llibre i l'abundància de paraules estranyes en la nostra llengua.

Finalment, agraeixo de tot cor la feina dels que han presentat el llibre i han organitzat les presentacions. La seva tasca, els seus comentaris i, sobretot, la seva amistat han fet possible aquesta segona edició.

Sant Julià de Lòria (Andorra), maig del 2024

PRESENTACIÓ

*Heus aquí un gran misteri de l'home.
Perd el que és essencial i ignora el que ha perdut.*

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY

NO HI HA CAP FÓRMULA que tradueixi millor la reflexió que plantejo en aquestes pàgines que el que diu *El Petit Príncep*: «L'essencial és invisible als ulls.» L'autor, Saint-Exupéry, afirma que els adults sempre necessiten explicacions. Intentar explicar les coses és, sens dubte, molt important per a la vida humana. Necessitem teories per comprendre el nostre món, per construir cases, per protegir-nos de les malalties, per educar, per tenir un cert control dels esdeveniments, i per això desenvolupem la tècnica i tot tipus de ciències.

El problema, segons el Petit Príncep, no és que les «persones grans» es dediquin a la construcció d'explicacions i teories, sinó que oblidin sistemàticament la pàtria espiritual d'on surten totes, l'àmbit on tot ens és donat. És el que un corrent filosòfic, anomenat fenomenologia, qualifica de món de la vida, previ i més primordial que el món físic i el món mental. Es tracta del món immediatament donat en el qual ens sentim viure, el món de les sensacions, les percepcions, els

records, les idees i els somnis que flueixen permanentment a través de tots i cadascun dels actes humans. Es tracta del sol que m'acarona la pell abans de tota explicació cosmològica, o del somriure amb el qual se'm revela una altra persona abans de tota explicació sociològica.

Paradoxalment, tota explicació o teoria, tot coneixement objectiu, ens allunya del que és essencial, del misteri primigeni en el qual estem tots instal·lats, d'aquesta obertura al món, als altres i a les coses que ens és donada i que sorgeix espontàniament en el que és més senzill: en la immediatesa de cada instant. És tan simple, tan connatural a nosaltres mateixos, que no ho copsem. És com si en lloc de sentir la música que toquem ens esforcèssim per llegir-ne la partitura. Com deia irònicament Søren Kierkegaard, les teories sobre el sofriment no fan pas mal. El que compta essencialment és el dolor que sento i no les «explicacions» que hi trobo.

La dificultat per acostar-nos a aquest món de la vida rau en l'abandó de la càrrega dels prejudicis i les explicacions amb les quals omplim les coses, les persones i tot el que percebem. És el moviment que encarna el pilot en la faula d'*El Petit Príncep*. El pilot sembla preocupar-se només de reparar l'avió i retornar a la terra habitada. Però abans ha confessat la seva frustració davant la buidor de les persones que no veuen la presència de la profunditat més enllà del que és útil. Endevinem, doncs, que era un home a la recerca de l'autenticitat, i gràcies a aquest esperit inquiet va saber descobrir en la presència desconcertant del Petit Príncep un «misteri», alguna cosa profunda que acollia múltiples possibilitats.

La primera cosa que sorprèn al pilot és que el menut no dubti a cosir-lo a preguntes, però que no faci cap cas de les que ell li fa. El Petit Príncep fa cas omís de preguntes com

«¿d'on vens?», «¿on vas?», «¿quants anys tens?» o «¿quant peses?», perquè són preguntes que no afecten el sentit de la vida i no val la pena perdre-hi el temps. No contestar aquest tipus de preguntes no obeeix a una actitud de descortesia, sinó a la voluntat d'orientar la vida cap a les qüestions essencials. I l'essencial, segons el Petit Príncep, «no rau en les coses, sinó en el sentit de les coses».

En el moment que el pilot està més preocupat perquè l'avaria del motor de l'avió és greu i la reserva d'aigua s'esgota perillosament, el Petit Príncep —capficat pel sentit de la vida personal— li pregunta amb molta seriositat per què serveixen les espines de les flors. El pilot, irritat perquè veu que la seva vida biològica corre perill, li contesta precipitadament: «Les espines no serveixen per a res, són pura maldat de les flors.» El Petit Príncep insisteix en la pregunta, però el pilot, més ocupat en el que és urgent per a la salut corpòria que en el que és important per a la salut espiritual, es pren la insistència del Petit Príncep com una impertinència que li impedeix concentrar-se en la feina, i vol tancar l'assumpte amb una afirmació contundent: «Jo m'ocupo de coses serioses!»

El Petit Príncep sent aquesta frase mentre veu el pilot concentrat en un mer objecte, sense bellesa, i li retreu que ho confongui i ho barregi tot, com solen fer les «persones grans». Barreja i confon la utilitat per a la vida biològica amb el que té veritable importància per a la vida personal. Passar-se la vida ocupat resolent problemes referents a coses manipulables, amb les quals no es poden crear veritables relacions personals, per al Petit Príncep significa moure's en un nivell merament biològic, perdre la vida autèntica, malmetre's com a ésser humà. Per això afegeix, del tot commogut:

Conec un planeta on hi ha un senyor de color vermell fosc. No ha olorat mai cap flor. No ha mirat mai cap estrella. No ha estimat mai ningú. No ha fet mai cap altra cosa que sumes. I tot el dia repeteix, igual que tu: «Soc un home seriós! Soc un home seriós!», i amb això s'infla tot d'orgull. Però no és cap home, és un bolet!

SAINT-EXUPÉRY 2014: 29

Fer sumes i restes és, en aquest context, imatge de la consagració a activitats que impliquen domini del que és manipulable, controlable, reduïble a un mitjà per posseir béns i gaudir de benestar. En canvi, el Petit Príncep vol deixar clar que no només hem de valorar el que és útil per resoldre problemes biològics, sinó també el que omple els anhels de l'esperit: aspirar el perfum d'una flor, mirar un estel, estimar altres persones.

De fet, el Petit Príncep, que ja ha entrat en contacte amb un rei, un vanitós, un bevedor, un home de negocis, un fanaler i un geògraf, ens diu que només el fanaler, fidel a la consigna d'encendre i apagar el fanal amb una freqüència esgotadora, no li sembla ridícul. El fanaler és l'únic que es lliura generosament a alguna cosa diferent de si mateix, a una feina aparentment inútil però bella. Els altres personatges li semblen ridículs perquè no compleixen aquesta condició. El rei redueix els homes a súbdits, a mitjans per poder governar i manar. El vanitós es fixa en els altres tan sols com a possibles admiradors. L'home de negocis només considera seriós el que mena a la possessió de béns. El geògraf pren el món com a objecte de còmput i registre. És insensible al que és efímer, al que s'esgota en poc temps com les flors.

En aquest llibre, doncs, intentaré «no fer el ridícul» davant del Petit Príncep i plantejar-me qüestions essencials aparentment inútils com les formes religioses, atees i agnòstiques més significatives amb les quals la humanitat ha anat elaborant i donant sentit a la seva existència. És ben clar que als que es passen la vida fent sumes i restes això no els interessarà. Però sí que pot interessar als que no troben cap mena de sentit a la vida humana i així ho expressen i ho intenten viure. Aquesta posició, a ulls del Petit Príncep, no és gens ridícula, tampoc.

Fent cas del Petit Príncep, miro d'evitar tota erudició i de casar-me amb cap explicació psicològica, sociològica, històrica o de qualsevol altra mena, tot i que utilitzo recursos de les diferents ciències. Amb tota la consciència dels pressupòsits, els límits i els condicionaments que imposa la condició des de la qual escric (geogràfica, social, de gènere, etc.) i aclaparat per la meva grandiosa ignorància, però no completament paralitzat, intento fer una presentació senzilla, clara i breu de cada creença defugint la caricatura, buscant el que és essencial i subratllant els elements primordials de cada perspectiva. Només descriu alguns dels camins més transitats. Cada persona fa el que pot amb les seves especificitats, viarany i accents propis, i de ben segur que em deixo al tinter alguns dels corriols més xocants i sorprenents que han emprès milions de persones. En definitiva, el llibre vol ser una petita topografia, una introducció a les grans recerques de sentit de la humanitat des del que és més primordial i encomiable de cadascuna, i des d'una profunda admiració i curiositat per totes aquestes coses tan inútils.

He fet una tria de textos breus per acompanyar cada tema que ajuden a anar al cor de la qüestió. Els trobareu

referits en cada capítol entre claudàtors [TEXT 1, TEXT 2, etc.], allà on més escau, i agrupats al final del llibre. Quan la font citada no és en català i no se n'especifica el traductor, és que jo mateix he traduït el text; en alguns casos, modificant-ne la grafia original per ajustar-la als criteris editorials (així, p. e., grafíem *Daodejing* i no *Tao-te-King*; *Gilgamesh* i no *Guilgameix*, etc.). Recomano que aquests textos es llegeixin immediatament seguint la lectura del tema, perquè són aclaridors, completen l'explicació breu que en faig i permeten comprendre més bé el que exposo.

Abans d'entrar en matèria voldria expressar el meu agraïment a totes les persones que han fet possible la publicació d'aquest llibre. A la Universitat Europea IMF, especialment a Marc Escolà, pel suport, i a Marta Mitjans, per la generosa col·laboració. A Antonio González, perquè la seva investigació filosòfica és la principal font d'inspiració d'aquestes pàgines. A Nora Planas i a Joan Albert Vicens, per les bones idees i pels consells que sempre em donen. A María Martí, que va tenir la paciència de llegir el manuscrit i em va animar a publicar-lo. A Francesc Torralba, que també va tenir la gran amabilitat de llegir-lo i de recomanar-me que el publicués a l'editorial Fragmenta, i a Ignasi Moreta, director de Fragmenta, per la bona acollida, i a Maria Callís, també de Fragmenta, per la seva excel·lent i minuciosa correcció. I a la Marga, per la paciència de suportar les meves dèries i elucubracions.

I

L'ORIGEN DE LES CREENCES

Veure coses extraordinàries és quedar-se parat amb les coses més simples i quotidianes. És adonar-se, de sobte, que tot és estrany.

JORGE EDUARDO RIVERA

*Sentir la vida fluir en mi com un riu pel seu llit,
i a fora un gran silenci, com un déu que dorm.*

FERNANDO PESSOA

I SEMPRE ESTEM EMBARCATS

La veritat, com deia Pascal, és que quan ens plantegem viure d'una determinada manera sempre estem embarcats (PASCAL 2021: 209). Tant se val que siguem ateus, agnòstics, indiferents o religiosos. Ens trobem en un món que no hem escollit, amb els cossos i les accions conformats per un munt de pressupòsits, idees preconcebudes i tradicions. A més a més, per canviar de vida, d'idees i de creences no podem aturar mai el vaixell a les drassanes. Sempre l'hem de reparar en alta mar, enmig de l'onatge i els avatars vitals. Ningú no té el privilegi de mirar-se les coses des de fora del

vaixell, ni és més o menys que l'altre per la creença última que sosté. Per tant, no es pot pretendre començar des de zero, des d'una perspectiva objectiva, o plantejar d'entrada algun tipus d'avantatge de la perspectiva atea, religiosa o agnòstica que volem abordar. Hem d'intentar reconèixer els nostres pressupòsits, explicitar-los, respectar els dels altres, dialogar-hi i acceptar que pensar és sempre *repensar* des dels límits i amb les ulleres d'una situació determinada.

Tanmateix, aquesta mateixa metàfora de l'embarcament, en la mesura en què tothom s'hi pot reconèixer, prova que tots tenim un punt de contacte amb els altres, que hi ha terrenys comuns en els quals podem coincidir, malgrat les diferències en les nostres formes de vida i de pensar, i que podem fer un tros de camí junts. El mateix títol del meu escrit, ENTRE ELS DÉUS I EL NO-RES, vol fer palesa una condició humana en certa manera universal. Aquest *entre* és l'obertura, el camp mental on estem tots instal·lats. Totes les creences últimes de la humanitat, ja siguin religioses, indiferents, agnòstiques o atees, s'han mogut i es mouen en un amplí ventall entre el pol o la punta de la divinitat i el pol o la punta del no-res.

També s'ha de dir que el fet que tots estiguem embarcats, si bé implica que és impossible alliberar-se completament de prejudicis, no pressuposa que no puguem intentar anar-nos-en desfent. Certament cal ser molt humils. Probablement tenia raó Einstein quan deia que és més fàcil desintegrar un àtom que un prejudici. Però res no és possible si no s'intenta. Almenys procurarem començar desfent una sèrie de malentesos. Un dels primers esquemes que voldria intentar desintegrar, atès que afeixuga el diàleg sobre aquest tema de les creences últimes i el plantejament que en faig, és el de la

divisió entre creients i no-creients. Aquesta divisió pot menar a creure que els creients són uns illusos i els no-creients, persones realistes menys susceptibles de ser enganyades. O, a la inversa, a pensar que l'estat natural és creure en alguna cosa i que hi ha una sèrie de persones que malauradament, per algun defecte o complicació de la vida, no poden creure en res. D'entrada em resisteixo a dividir la humanitat en dos nivells. Tots estem embarcats.

2 EL PROBLEMA DEL TERME 'CREENÇA'

A voltes s'associa l'expressió *no-creient* amb la persona arreligiosa i el terme *creient* amb la persona religiosa, i no és estrany, en determinats àmbits de la cultura occidental, pensar que la persona no-creient i arreligiosa té menys prejudicis o és més neutral que la religiosa. Però, ja ho hem dit, el fet és que tots estem embolicats, condicionats cadascú per la seva creença. No és que el que és religiós sigui creient i l'arreligiós, no-creient, sinó que tots dos creuen, però en coses diferents. Per deixar-ho ben clar d'entrada, se m'havia acudit com un dels títols possibles d'aquest llibre *Només els déus són descreguts*. La tendència de l'ateisme de veure's com un posicionament neutre és una creença més i és important per a la reflexió que vull iniciar adonar-nos que en el punt de partida ningú no té cap avantatge. Hi ha creences atees, agnòstiques i indiferents com hi ha creences religioses. ¿Què les diferencia entre si? Això és el que intentaré justificar més endavant.

Una segona dificultat que pot comportar el terme *creença* és que pot designar tant l'adhesió a unes determinades idees com la disposició a viure d'una manera determina-

da. Així, per exemple, per a molts cristians la fe evoca una creença en una sèrie de tesis filosòfiques o teològiques (el que confessen creure), però per a molts altres expressa simplement viure seguint els passos de Jesús (el que fan seguint el seu exemple).

Les creences que vull descriure són creences últimes. No són meres idees supèrflues, sinó formes de pensar que determinen el tram vital, esculpeixen la idiosincràsia d'un mateix i afaïçonen la forma d'actuar. Entenc que les creences últimes no es poden separar ni d'una forma de vida (altrament dit, d'un comportament), ni del cos que, d'alguna manera, modulen. Ras i curt: el que passa és que el que es diu i es proclama no sempre és el que realment vivim. I a la inversa també: moltes vegades no expressem, o no sabem expressar, les creences que veritablement vertebrèn i estructuren els nostres actes.

Per estudiar i comprendre mínimament les creences que han marcat la humanitat i n'han guiat les accions caldrà diferenciar bé la creença de la religió. Hem d'intentar trobar una noció de religió que sigui útil i pertinent i hem de justificar que és perfectament possible viure sense religió, però que és impossible fer-ho sense algun tipus de creença. Però abans és important adonar-se que el terme *religió* és tan problemàtic o més que el de creença.

3 EL PROBLEMA DEL TERME 'RELIGIÓ'

Les religions, abans de ser reals o falses, són un fet. El primer problema amb què ens trobem és el de delimitar aquest fet. No és gens fàcil.

